

*Прокопенко Ю. О., кандидат медичних наук,
доцент кафедри військового навчання та виховання
Академії внутрішніх військ МВС України (м. Харків)*

СУБ'ЄКТИВНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «СВОБОДА» У КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

Стаття присвячена емпіричному вивченню суб'єктивної категоризації поняття «свобода» у курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України. Представлені результати свідчать про те, що уявлення про свободу (семантичні простори поняття «свобода») у чоловіків та жінок відрізняються у більшій мірі, ніж у курсантів перших та випускних курсів. В свою чергу, виявлено більше відмінностей у ідентифікації із свободою / несвободою людиною у курсантів різних курсів, ніж у вибірках чоловіків та жінок.

Ключові слова: свобода, семантичний простір, суб'єктивна категоризація.

Статья посвящена эмпирическому изучению субъективной категоризации понятия «свобода» у курсантов высших учебных заведений системы МВД Украины. Представленные результаты свидетельствуют о том, что представления о свободе (семантические пространства понятия «свобода») у мужчин и женщин отличаются в большей мере, чем у курсантов первых и выпускных курсов. В свою очередь, у курсантов разных курсов, выявлены более существенные отличия в идентификации со свободным / несвободным человеком, чем у женщин и мужчин.

Ключевые слова: свобода, семантическое пространство, субъективная категоризация.

The article is devoted to the empirical study of subjective categorization of the concept of "freedom" from the students of higher educational institutions of the Ministry of Interior of Ukraine. The results presented here suggest that the concept of freedom (semantic space the concepts of "freedom") in men and women differ to a greater extent than the students of the first and final years. In turn, the students of different courses, revealed a significant difference in the identification of the free / not free man than in women and men.

Keywords: freedom, semantic space, subjective categorization.

Актуальність теми дослідження.

Проблематика свободи з давніх часів цікавить людство, на одному рівні з такими глобальними проблемами як сенс буття чи Бог. Релігійні та філософські уявлення про детермінованість людського буття, долю і рок, наклали значний відбиток на спрямованість уявлень дослідників про свободу.

В ході світової історії проблематика свободи своєрідним чином втілювалася у війнах. Глобальні воєнні конфлікти остаточно вирішували право цілих країн і народів на свободу. Це свідчить про те, що проблема свободи торкається не лише особистості, а вирішується на усіх рівнях людської взаємодії. Історія України характеризується двома протилежними тенденціями: постійним прагненням її народу до свободи і самовиявленням та неможливістю цього дістатися за різних обставин. Тобто проблему свободи можна визначити як національну, вона червоною ниткою проходить крізь усю нашу народну творчість, літературу, певним чином формує етнічну свідомість.

На сучасному етапі розвитку нашої держави проблема свободи особистості являється дуже актуальною. Про це свідчить і задеклароване в Конституції право кожного на свободу, і наявність в Кримінальному кодексі цілого розділу, в якому передбачені покарання за незаконне обмеження чи позбавлення особистості свободи.

Працівники правоохоронних органів безпосередньо торкаються проблем свободи і несвободи людей у власній повсякденній професійній діяльності, що обумовлює актуальність дослідження їх уявлень про свободу та суб'єктивну категоризацію цього поняття.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану проблеми свободи у психологічних теоріях і концепціях та емпіричне вивчення суб'єктивної категоризації цього поняття.

Стан наукової розробленості проблеми. В рамках психології дослідження феномену свободи почалося не так давно, у зв'язку із значною філософською навантаженістю цієї проблеми, відсутністю загальних пояснювальних теорій, визнаних і валідних методів її емпіричного вивчення.

Свободу можна розуміти як можливість ініціації, зміни або припинення суб'єктом своєї діяльності в будь-якій момент її протікання, а також відмови від неї. Свобода передбачає можливість подолання всіх форм і видів детермінації активності особистості, зовнішніх відносно екзистенціального «Я», у тому числі власних установок, стереотипів, сценаріїв, рис і психодинамічних комплексів. Свобода сама по собі, часто розглядається людьми як цінність, наприклад, за результатами дослідження Н.А.Журавльової, вона посідає шосте місце в сучасній ієрархії цінностей представників слов'янської культури. Найбільш повний на сьогодні

Питання психології

теоретичний огляд психологічних концепцій і теорій, які торкаються свободи, зроблений російським дослідником Д.А. Леонтьєвим [4].

Характеристика вибірки досліджуваних. У дослідженні взяли участь 58 курсантів різної статі першого та випускного курсів Харківського національного університету внутрішніх справ.

Обговорення результатів. На першому етапі дослідження було використані репертуарні решітки Дж.Келі для визначення ступеня ідентифікації опитуваних зі свободою людиною, несвободою людиною, та ідеальною людиною. Опитуваним було запропоновано послідовно порівнювати свободу людини із несвободою, потім свободу людини із собою, потім несвободу людини із Я-ідеальним, і нарешті себе з Я-ідеальним. Критерії для порівняння опитувані вибирали довільно. В інструкції було сказано, що в якості свободної і несвободної людини потрібно уявити конкретних своїх знайомих, і виділяти критерії, які відрізняють їх один від одного, від себе і Я-ідеального. Подані дані могли варіюватися в межах від 0 до 4 балів.

1. Розрізнення свободи-несвободи (0,66 ± 0,69). Даний показник при нульовому значенні говорить про те, що опитувані абсолютно розмежують свободних і несвободних людей, не приписуючи їх однакових рис. Найбільше це властиво курсантам 4 курсу. У обстежених курсантів досить розвинено диференціювання оточуючих на на свободних і несвободних, це, ймовірно, грає важливу роль в спілкуванні. Серед основних понять, які характеризують свободу людини, досліджувані виділяли: доброту,

принциповість, та інші. Серед основних критеріїв несвободної людини курсанти виділяли: невміння керувати собою, агресивність, та інші.

2. Середній показник ідентифікації зі свободою людиною у виборці склав (1,83 ± 0,91), що говорить, напевно, про невизначеність цієї позиції для самих опитуваних, скоріше за все така самохарактеристика як «свободний» не властива курсантам повною мірою.

3. У курсантів виявлена певна потреба в обмеженості (ідентифікація Я-ідеального з несвободою людиною), яка склала (1,10 ± 1,15) в загальному по вибірці. Із опитуваних тільки один отримав 100 % за цим показником.

4. Середній показник ідентифікації із несвободою людиною склав (1,95 ± 1,02) що свідчить про несабільність або незначущість цього критерію для опитуваних. Ситуація аналогічна ідентифікації із свободою людиною – критерій свободності мабуть незначущий як для самосприйняття, так і для прийняття інших.

5. Показник задоволеності собою використовувався нами як коригуючий. Очевидно, що середній показник, який по виборці склав (2,07 ± 0,98) говорить про те, що з одного боку опитувані не більш, ніж на половину задоволені собою, а з іншого – усвідомлюють напрямки і потребу в саморозвитку.

Для перелічених показників були розраховані показники достовірності розбіжностей, за допомогою Т-критерія Стьюдента для незалежних вибірок. Достовірність відмінностей в досліджуваних показниках між жінками і чоловіками показана в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники	жінки	чоловіки	t _{емп}	p
Розрізнення свободи-несвободи	0,59±0,73	0,83±0,56	1,04	-
Ідентифікація свободи	1,76±0,92	2,00±0,73	0,76	-
Потреба в обмеженості	1,24±1,23	0,75±0,95	1,24	-
Ідентифікація несвободи	2,07±0,91	1,67±1,15	1,15	-
Задоволеність собою	2,07±1,00	2,08±0,90	0,04	-

З таблиці видно, що жоден з досліджуваних показників у чоловік і жінок достовірно не розрізняється.

Достовірність відмінностей в досліджуваних показниках між курсантами 1 і 4 курсів показана в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники	1 курс	4 курс	t _{емп}	p
Розрізнення свободи-несвободи	1,06±0,63	0,35±0,57	3,68	0,001
Ідентифікація свободи	1,94±0,91	1,74±0,86	0,69	-
Потреба в обмеженості	1,56±1,21	0,74±0,91	2,27	0,05
Ідентифікація несвободи	1,67±0,90	2,27±1,07	1,83	0,05
Задоволеність собою	2,22±1,00	1,96±0,97	0,85	-

Питання психології

З таблиці видно, що курсанти 1 курсу достовірно в меншій мірі схильні приписувати однакові риси свobodним і несвobodним людям. Це може свідчити про більш виражений максималізм оцінок, про «чорно-біле» сприйняття світу, яке характерно цьому віковому періоду.

Також, у курсантів 1 курсу достовірно вища потреба в контролі і обмеженості. Бажання мати риси несвobodної людини може бути пов'язано з тим, що в процесі адаптації курсанти 1 курсу воліють (усвідомлено чи ні) набути ряд якостей несвobodної людини (серед них називались: вміння підкорюватися, пунктуальність та інші). Для курсантів ж 4 курсу це не так актуально, через те, що вони в достовірно більшій мірі вже ідентифікують себе із несвobodною людиною. Таким чином процес, який на першому курсі починається як бажання «навчитися бути несвobodним», на четвертому призводить до того, що потрібні для цього якості усвідомлено набуваються

Таблиця 3

№	жінки	чоловіки
1	Раскованность, неограниченность, беспредельность, самоопределение	Самоопределение, свобода выбора, самостоятельность, безответственность, незанятость, раздолье
2	Праздность, свобода выбора, бесконтрольность	Неограниченность, разнузданность, независимость, беспредельность, непринужденность
3	Непринужденность, безделье, независимость	Раскованность, раскрепощенность, вольность
4	Разнузданность, самостоятельность	Бесконтрольность, неуправляемость
5	Свободное время, незанятость, своеволие	Беззаботность, праздность
6	Отсутствие обязательств, лёгкость, расслабленность	Лёгкость, свободное времяпровождение

Зміст виділених в ході аналізу факторів у групах різних курсів, представлений у таблиці 4.

Таблиця 4

№	1 курс	4 курс
1	Неограниченность, независимость, безделье, разнузданность, непринужденность, раскрепощенность	Расслабленность, самоопределение своеволие, беспредельность, неограниченность, отсутствие обязательств
2	Расслабленность, вольность, раскованность, лёгкость свободное времяпровождение	Самостоятельность, свобода выбора, раздолье, независимость
3	Беспредельность, незанятость, своеволие	Незанятость, безделье, бесконтрольность
4	Самоопределение, самостоятельность, безответственность	Праздность, раскрепощенность, вольность
5	Свобода выбора, бесконтрольность, праздность	Свободное времяпровождение, лёгкость, непринужденность
6	Раздолье, отсутствие обязательств	Беззаботность, раскованность

Отримані в ході дослідження фактори отримали назви, представлені у таблиці 5. були змістовно проінтерпретовані та

Таблиця 5

Ф	жінки	чоловіки	1 курс	4 курс
1	понятійний	самовизначення	безділля	свавілля
2	не контрольованість	необмеженість	вільність стану	самостійність
3	незалежність від	розкутість	свавілля	безділля

За результатами багатовимірного вибірці курсантів отримано двовимірний шкалювання матриць відстаней слів-семантичний простір при $RSQ=0,84$ (див. синонімів поняття «свобода» у загальній рис. 1).

Питання психології

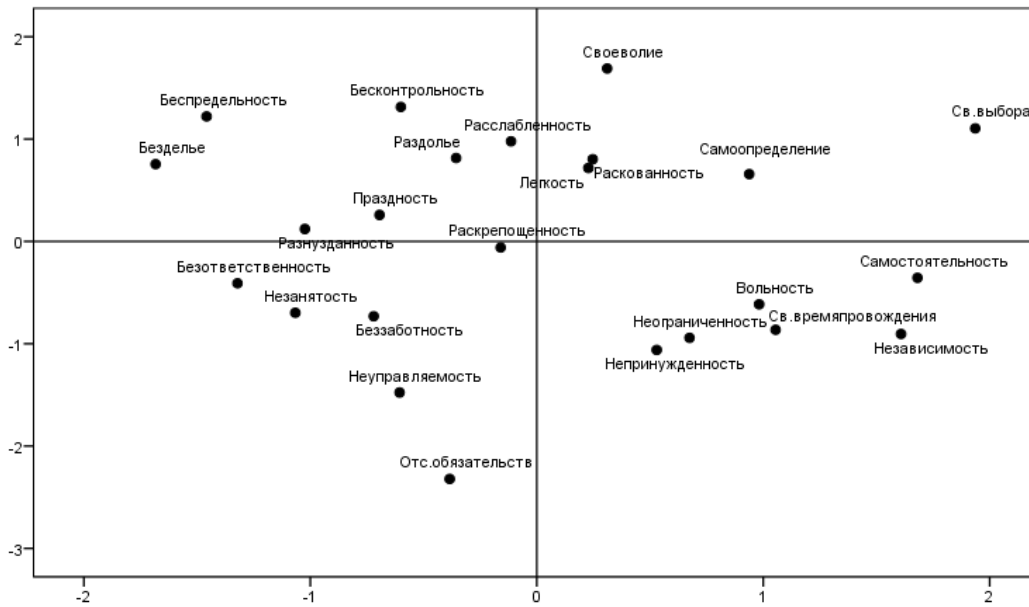

Рис. 1. Семантический простір поняття «свобода» у курсантів ВНЗ МВС.

З наведеного рисунку видно, що осями суб'єктивної категоризації виступає активність (ось X) та сила (ось Y).

Із проведеного порівняльного аналізу можна зробити низку **висновків**.

1. Факторний склад чоловічих уявлень про свободу в цілому більш структурований, тому що розмір кожного фактору у чоловіків більший, ніж у жінок, розмір неврахованих факторів у чоловіків менший за жіночий (14,1 % та 29,4 %). Це свідчить про більшу шаблонність чоловічих уявлень, і про їх більшу логічність. У жінок і чоловіків фактори не перетинаються за складом.

2. Фактори у курсантів різних курсів подібні, відрізняються в основному по відсотковому внеску в загальну дисперсію показників.

3. При визначенні внутрішнього складу факторів у жінок та чоловіків ось для розподілення понять всередині факторів можливо визначити як оцінку, при виборі стажу навчання у вузі для розподілу групи ця ось – активність.

4. Наша гіпотеза про вплив змістовних навантажень груп слів на формування факторів змісту поняття свобода підтвердилася частково: у чоловіків перший фактор – вольовий, другий – праксичний, третій – фізично-тілесний. У жінок розподілення факторів відбувся за іншим принципом: перший – абстрактні поняття, другий – незалежність від зовнішнього впливу, третій – недиференційований.

5. Наше припущення про вплив соціальної оцінки на змістовне навантаження понять підтвердилася при порівнянні уявлень про свободу чоловіків і жінок, в отриманих факторах слова розбиті саме по шкалі оцінки.

6. Слова, які мало вживаються в типовому міжособистісному спілкуванні, вносять свій внесок в фактори, а не групуються окремо, що свідчить або про загальну обізнаність вибірки досліджуваних, або що «старі» слова, хоч і мало вживаються повсякденно, але посідають певне місце в змістовних характеристиках понять.

Література

1. Балл Г.А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие / Г.А. Балл // Психол. журнал. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С. 7-19.
2. Ласло Э. Век бифуркации: постижение изменяющегося мира / Э. Ласло // Путь. – 1995. – № 1. – С. 3-129.
3. Леонтьев Д.А. Выбор как деятельность: личностные детерминанты и возможности формирования / Д.А. Леонтьев, Н.В. Пилипко // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 97-110.
4. Леонтьев Д.А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д.А. Леонтьев // Психол. журнал. – 2000. – Т. 21. – № 21. – С. 45-59.
5. Петровский В.А. Очерк теории свободной причинности / В.А. Петровский // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. – М.: Смысл, 1997. – С. 124-144.